

ILUS SELGE AMETIKEEL

Eestisse on jõudnud Põhjamaadest, Kanadast ja muudest edumeelsetest riikidest selge ametikeele liikumine. Euroopa keeltepäeval, 26. septembril 2013 toimus Tallinnas esimene selleteemaline konverents.¹ Keeleline selgus on õilis eesmärk, eriti õiguskeele küsimustes, kui kõne all on kodaniku suhted riigiparadaadiga. Seda võib näha demokraatia vajaliku eeltingimuse või soovi korral inimõigusenagi. Üldteada on seegi, et vahutav kantseliit on saatnud üsna mitme kokkukukkunud üliriigi viimaseid tõmbusi. Teisalt on selge ka see, et igasugune oskuskeel on ja jääb tavakeele osaks ning „miski keeleline ei ole talle võõras”, nagu viitab Tiiu Erelt.²

Selge keele kampaania on igal juhul tervitatav ja need, kel voli ja vajadus oma sõnumitega avalikkust kostitada, peaks selle edendajate kõiki konkreetseid soovitusi alati silmas ja mõttes pidama. Ka mainekujunduslikust vaatepunktist on selgus väga tugev argument, eriti juhul kui on võimalik viidata muu maailma aastatepikkusele kogemusele. Võib loota, et keeleselguse nõue suudab oma väljendusjõu ja -selgusega panna inimesi senisest rohkem keeleküsimesi tähtsustama, rohkem mõtlema enda keelepruugi ja keele kui nähtuse peale.

Selge keel kui probleem. Selge keele liikumine haakub ja üksjagu kattub eesti pikaajalise keelekorralduse tra-

¹ Selge keele konverents, www.selgekeel.ee (21. I 2014).

² T. Erelt, Terminiopetus. Toim M. Raadik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2007, lk 202.

ditsiooniga, mõneti toetub sellele, ehki keskendub rohkem ametiteksti kui terviku ülesehitusele, mitte üksikutele grammatikaküsimustele. Tiiu Erelti kinnitusel on Eestis selguse põhimõtte olnud tasakaaluka keelekorralduse otseseid lähtekohti viimastel aegadel niikuinii.³ Seekordse kampaania soodsat mõju ootama jäädes võiks põhjalikumalt juurelda selle soovivite keelekorraldusliku potentsiaali üle.

Selge keele kampaania üheks hooandjaks on Euroopa Komisjon, kes püüab Euroopa Liidu õigustikku rahvale lähemale tuua ja õiguskeelt lihtsustada. Rikkale rahvusvahelisele kogemusele tuginedes on keeleselguse põhimõtteid süsteemsemalt avatud juhendis „Kirjuta selgelt”,⁴ mis annab kirjutajaile ideid, kuidas oma teksti headust hinnata. Keelekorraldusliku poole pealt selle panus väga suur ei ole ega ole ilmselt mõeldudki olema. Kümnest soovitusest, mis kõik on mõnes mõttes õiged, on paljud keelevälised ja üldsõnalised (mõtlega läbi, kontrolli üle, kärbi karmi käega; kirjuta huvitavalt, kirjuta lihtsalt, kirjuta arusaadavalt). Juhendis leidub näitelauseid, mis võivad asjatundjate meelest esindada kantseliiti või kujutada ebasoovitavat otselaenu, aga ei ole üheski mõttes ebaselged (näiteks „ettekandes leidis käsitlemist rahvusvaheli-

³ T. Erelt, Eesti keelekorraldus. Ajalugu ja tänapäev. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2002, lk 244.

⁴ Kirjuta selgelt. Euroopa Komisjon, http://ec.europa.eu/translation/writing/clear_writing/how_to_write_clearly_et.pdf (21. I 2014).

ne olukord” *versus* „ettekandes käsitleti rahvusvahelist olukorda”.⁵

Mitme näpunäite puhul tundub, et ühest vaatepunktist need küll keeleselgust suurendavad, kuid teisalt kujutavad endast ikkagi üsna puhtalt stiililisi valikuid. Alati ühtviisi valides võib keelt vaesestada. Seega võib öelda, et Euroopa Komisjoni soovitusel on mõeldud mõttepunktidenä – ja sellisena kindlasti omal kohal –, aga kasumlikud on need eelkõige keele harimise kõige esmasemal tasandil ja neid ei tule võtta kategooriliste eeskirjadena. Kogu kirjallik suhtlus ei saa olla isikulises kõneviisis, tegusõnapõhine, tuua tegijat esile. Ehkki lihtlauseid on vaieldamatult selgemad kui liitlauseid, ei saa tekst olla üleni lihtlausestes, sest need mõjuksid pigem kui rida loosungeid. Kindel ei ole isegi see, et lakoonilisus ja selgus on sünonüümid, pigem on monotoonset keelt lugejal psüühiliselt raskem vastu võtta kui sujuvalt voolavat, mis aga siiski ei tähenda, et seadusi ei tuleks lakooniliselt sõnastada.

Konverentsi külalislektor Martin Foessleitner, kelle erialaks on infodisain, tõstis oma ettekandes „Espresso – infodisaini põhimõtteid” esile, et selge väljendus olgu nagu espressokohv: lihtne, lühike, lööv ja magus. Ligilähedalt selliste põhimõtete järgi vormitud keelega võib tutvuda näiteks Tiit Hennoste „Uudise käsiraamatus”.⁶ Oma lihtlauseisuses on see lugemisraamatu väljakannatamatu, andes veenvalt kinnitust, et pikka tervikteksti ei saa kirjutada sama meetodiga kui üht lühiuudist (küllap ongi see mõeldud kiiresti konkreetse soovitusel leidmiseks).

⁵ Kirjuta selgelt, lk 8. Näide on võetud muide M. Ereli raamatust „Lause õigekeelsus” (Tartu, 2006, lk 127), kus esimest varianti peetakse lihtsalt „halvaks”.

⁶ T. Hennoste, Uudise käsiraamat: kuidas otsida, kirjutada, toimetada ja serveerida ajaleheuudist. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001.

Ainult espressost ei saa kunagi kõhtu täis.

Keeleselguse loosungi suurim puudus on, et see kipub jätma muljet, justkui oleks selge keel midagi tegelikult olemasolevat, mida seni pole täitnud või taibatud kasutada; justkui oleks päriselt võimalik tagada keele ühemõttelisus ja välistada valesti mõistmine. Demokraatliku ühiskonna ideaale silmas pidades võib küll sõnastada eesmärgi, et kodanikud peavad mõistma seadusi, mis nende kohta käivad, ent seda tagada ei ole kuidagi võimalik. Nõrgamõistuslik ei mõista tema enda kohta käivaid seadusi, ehkki tal on selleks igakülgne õigus. Need, kes tekstiloomes ja keelekasutuses printsiipide üle pead murravad, peaksid tunnistama, et mingi iseeneslik selgus ei ole ettekujutatav. Teksti- ja kommunikatsiooniteooria viimaste aastakümnete käsitlused ei saa tekstidest arusaamise kirjeldamisel kuidagi mööda lugeja aktiivsest osalusest. Ka Uno Mereste aastatetaguses seaduseelnõus, millega püüti sätestada seaduste arusaadavust, oli arusaadavuse vältimatu eeltingimusena nimetatud lugeja „vajalikku süvenemist”. Konverentsil esinenud selgekeelsuse pedagoog Karine Nicolay võttis ettekandes „Selge kommunikatsiooni e-magistriõppekava projekt IC Clear” varmselt omaks, et selgus on suhteline mõiste ja sõltub alati auditooriumist: mis on selge ühele, ei pruugi olla selge teisele.

Kummati on probleemi tuum veel sügavamal. Keeleselguse nõue eeldab tegelikult väga lihtsakoelist ja piiratud maailmamudelit, mille järgi on olemas keeleväline reaalne maailm ja teisalt keelendid, mis seda reaalsust peegeldavad. Peegeldus võib vähem või rohkem moonutada, aga hea oleks kui vähem. Keel on sellise arusaama kohaselt pelk suhtlusvahend. Selline kontseptsioon ei ole tänapäeval sugugi ainuvõimalik, pigem usutakse, et vähemalt osaliselt tingib keel ise meie maailmapildi. Kui aga

keelt näha maailma loomise ühe osalisenena, asetub ka selguse ja segaduse küsimus hoopis teistsugusesse valgusesse.

Rääkides kultuurist laiemalt, tegi Juri Lotman tähelepaneku, et „miskipärast osutub tähtsaks teha seda, mida on hädasti vaja teha, mitte kõige lihtsamal, vaid kõige keerulisemal viisil”.⁷ Tänapäevaks on sellest tõdemusest mitmesuguste mõttevoolude raames saanud kogu kommunikatsiooni- ja tekstiõpetuse aksiome: mida selgem ja lihtsam on suhtlus, seda vähem on sellel tegelikult mõtet. Sellise arusaama järgi on tõeliselt tähenduslik vaid niisugune suhtlus, mis saab teoks suure vaevaga ja võimatuse kiuste. Muidugi ei tähenda sedalaadi valulise kommunikatsiooni kultuurilooline väärtuslikkus seda, et suurema tähenduslikkuse nimel tuleks nimme raskepäraselt väljenduda. Ameti- ja eriti õiguskeel moodustavad selles küsimuses erijuhu ja lähtuvad justnimelt sellisest keelemudelist, mis väljendab väliseid valmismõtteid, mitte ei loo ise tegelikkust. Liiati ringleb ka selliseid ontoloogilisi arusaamu, mis sõna ja mõiste esindussuhet justkui õigustaksid. See kõik ei vabasta kohustusest õiguskeele kohta küsimusi esitada ega võimalusest nendest tulenevat potentsiaali avada. Mõne konverentsil esinenu jutust tuli otsesõnu välja, et juristid hakkavad õigusselgusest rääkima ikka siis, kui häid sisulisi argumente enam ei ole. Ametikeelele praegu omane maailmamudel ei saa olla kuidagi iseeneslik, vaid püsib tugeval institutsioonilisel vundamendil.

Keeleilu. Keeleselgus saab niisiis praktikas tähendada kaht asja. Esiteks võib see taanduda kriteeriumiks „keeleinstitutsioon otsustab, milline väljendusviis on selge ja milline mitte”. Sellisest põhimõttest on paratamatult alati lähtunud

ja see ei ole üldsegi vale, ainult et seda tulekski siis nii nimetada. Teiseks võib keeleselgust mõista kui meeldetuletust, et alati tuleb mõelda lugeja peale. See on äärmiselt oluline ja õige põhimõte. Aga mida ikkagi sellest lugejast mõelda? Mõelda võib ju ka valesti? Ka eesti keelemõttes on näiteks Kaarel Leetberg ja Jaan Kaplinski edendanud uskumust, et vaistlikult räägivad kõik inimesed ilusat emakeelt, aga kui sellist loomulikku keelekasutust mingite pooltehniliste põhimõtete järgi kujundama hakata, saavutatakse peamiselt see, et kõnelejad kaotavad usalduse iseenda vastu ja jäävad sõltuvusse asjatundjate nõuannetest.

Peep Nemvalts kurtis konverentsil, et õiguskeele selgusest on räägitud palju, aga viljad näikse end ikka oodata laskvat. Kui aga selguseideaali puhul ei ole alati selge, miks tuleb üht või teist asja selgeks pidada, võib oletada, et ebaedu põhjused ongi rohkem keelekorraldusteoreetilist laadi. Kammitsematum mõttesõit võiks tutvustada vähem mehhaanilisi alternatiive, millest keelekorralduses lähtuda. Näiteks Allar Jõks andis oma ettekandes „Kas õiguskeel on ravitav?” teada, et hea õigusloometava raames on hakatud tähelepanu pöörama õiguskeele ilule. Ehk suudab hoopis selline kriteerium pakkuda ametikeele hooldele sisukamat ja kindlamat tuge?

Võib loota, et ilu suudaks selgusest paremini esile tuua keele enda struktuuri. Õigus- ja muu keelehoole peab tuginema ikkagi ainult elavale keelenormile, st keelekasutuse tegelikele ja võimalikele tendentsidele, neile pooleldi teadvustamata reeglitele, mis iga rääkija valikuid paratamatult mõjutavad. Keele keerukuse tehnilisel arvestamisel lähtutakse puhtalt kvantitatiivsetest näitajatest – mida rohkem lauses sõnu, nimisõnu, lauselühendeid, süntaktilisi sõlmi, seda keerulisem⁸ –, aga kas ei ole nii, et kui lause ise on selge struktuuriga ja järgib tugevat, emotsionaalselt

⁷ J. Lotman, Semiosfäär. Tallinn: Vagabund, 1999, lk 61.

omast malli, siis ei muuda ka keelendite ja struktuurielementide rohkus teksti sugugi ebaselgeks.

Selgusepõhine keeleteoimetamine kipub struktuuri asemel keskenduma hoopis juhuslikumatele asjadele. Nii pööratakse suurt tähelepanu sellele, et eestäiendite järjestusest ei sünniks vääraseid, isegi kui võimalikud parandused kahjustaksid keele loomulikke tähendusmalle; sekkutakse stiiliküsimustesse muude kui stilistiliste argumentidega, näiteks halastamatus võitluses mõttekorduste ja nimisõnalisuse vastu, või surutakse peale kõhna põhjendusega tarindieelistusi, sürjutades teisi, näiteks juurdunud komme tõrjuda iga saavas käändes öeldistäidet.

Muidugi on lausaline nominaalstiil pahe. Eriti eesti keeles, sest analüütilise ülesehitusega keeled taluvad sellist väljenduslaadi palju paremini. Kummati on mõningane nimisõnalisus ka eesti keeles ikkagi vajalik. Käsiraamatus öeldakse, et „nominalisatsioonid on vaja selleks, et näidata eri tegevuste vahelist seost”.⁹ Krista Kerge kinnitusele on asi selles, et vaid verbide nimisõnalistel vormidel on piisav referentsiaalne jõud.¹⁰ Ilmselt on nimisõnalisuses oma

osa vajadusel lihtsalt keelekasutust varieerida.

Ilu kategooriast juhindudes ei oleks vaja nõutada uniftseeritud ideaalkeelt, vaid tugineda keele elava ajaloo tihedalt läbipõimunud või sellest tärnanud heakeelereeglitele, mis ei ütleks, kuidas on õige ja kuidas vale, vaid selgitaks küsimuse olemust. Mida põhjendatumad ja paindlikumad on keeleteoimetaja soovitusel, seda usaldusväärsemalt need mõjuvad. Ehk pakuks selliselt kujundatud ja hooldatud keel lõpuks rahuldust ka suurtele selgusegurmaanidele, sest ilus sisaldub alati teatav selgus, aga mitte utreeritud kujul. Tegelikult on hea ametikeele edendamisel muidugi veel üks otsetee, mis viib kohale kindlaminigi. Sellele viidati konverentsil ka: kui leida aeg-ajalt mahti, et veeta aega eestikeelse kirjanduse seltsis, hakkab ka avalike ja eraasjade ajamisel kasutatav keel tahes-tahtmata tasahilju kaudimaks ja selgemaks muutuma. Edasi saab ainult paremaks minna.

HEIGO SOOMAN

⁸ Vt K. K e r g e, Kirjakeele kasutusvaldkondade süntaktiline keerukus. – Tekstid ja taustad: artikleid tekstianalüüsist. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 23.) Toim R. Kasik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2002, lk 29–46; A. P i e h l, Ametikeelehoole Soomes. – Selged mõtted, selge keel. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012, lk 20–47.

⁹ M. E r e l t, T. E r e l t, K. R o s s, Eesti keele käsiraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2007, lk 584.

¹⁰ Vt K. K e r g e, Kirjakeele kasutusvaldkondade süntaktiline keerukus.